

Norr möter söder på Söderåsen

På berget Söderåsen i Hofors kommun börjar Norrland. Här möter den sydliga arten vippärt den nordliga klippbräckan. Området är förklarat som riksintressant på grund av den unika floran.

BARBRO RISBERG

Ett av bergen som markerar det norrländska landskapets början är Söderåsen. Med sina tre toppar är berget en välkänd silhuett i Torsåkersbygden. Berget erbjuder inte bara utsikt över kulturlandskapet i Torsåker, som är förklarat som riksintressant från kulturmiljösynpunkt, utan hyser också ett område som är naturreservat och ett annat som är förklarat som riksintressant på grund av floran.

En gång låg Söderåsen ytterst mot det hav som fanns här efter den senaste inlandsisens avsmältning. Först var det bara toppen av berget som stack upp som en liten ö i havet. När ismassornas tryck lättade höjde sig landet och idag ligger toppen 253 meter över havet. Från elvatusen år sedan och framåt har landhöjningen lyft upp strandlinjer från Yoldiahavet, Ancylus-sjön och Litorinahavet på olika nivåer på bergets nordöstsida. De mest markerade strandlinjerna ligger högst upp som tysta vittnen om att landhöjningen var som störst i början. Kraften hos havsisarna har bidragit till att skruva upp stenvallarna. Man kan se ända upp till tolv fossila strandlinjer i form av klapperstensfält. Några är otydliga och börjar bli övervuxna medan

det största är tvåhundra meter långt och 75 meter brett.

Ingen vegetation har slagit rot här i den karga miljön som uppstått efter att havsvågorna spolat bort allt löst material. Det ligger på slätten nedanför på den tidigare havsbotten och är idag förutsättningen för en bördig odlingsmark.

Området med de största klapperstensfälten som passande nog i folkmun kallats för "Vågorna" är idag naturreservat. Av förklarliga skäl finns inte mycket att se här i växtväg, med undantag av några arter av lavar på stenarna, men om man förflyttar sig mot sydost på berget så blir det genast betydligt roligare för den växtintresserade.

BERGETS RIKA SYDOSTSLUTNING

Den här delen av berget har ett område med hållar och mellan dem partier med branter med glesa jordlager. Hållarna är ofta överfyllda av vatten som kommer inifrån berget och som troligen är kalkhaltigt om man får döma av vegetationen här. Den består av mindre tallar *Pinus sylvestris*, enar *Juniperus communis* och buskar av nyponrosor *Rosa dumalis* och kanelrosor *Rosa majalis*.

Arter som är mer eller mindre spridda här är bland annat getrams *Polygonatum*

Berget Söderåsen med sina 253 meter över havet erbjuder inte bara utsikt över kulturmarken i Torsåkersbygden utan här möts också växtarter med huvudsakligen nordlig eller sydlig utbredning. FOTO: Barbro Risberg.

odoratum, kattfot *Antennaria dioica* och slät-terfibbla *Hypochaeris maculata*.

VIPPÄRT, TORSÅKERSBLOMMAN

Vid övre kanten av området finns ett bestånd av vippärt *Lathyrus niger*. Av den arten finns en anmärkningsvärd ansamling i Torsåkersbergen med inte mindre än 13 kända lokaler. Till det bidrar också att berggrunden består av grönsten som gör jordmånen basisk. Norr om Torsåker är endast två lokaler för vippärt kända i Sverige. Samtliga torsåkerslokaler ligger på nivån strax under tvåhundra meter över havet. Där finns de områden som varit kraftigast exponerade för forntida havsvågor med klapperstensfält, hållar och branter.

Vippärten kan under perioder med varmare klimat haft en större utbredning och blivit kvar på de ställen där konkurrensen varit minimal och berggrunden gynnsam för arten. Förekomsterna i Torsåker kan alltså vara av reliktkaraktär, ett resone-mang som jag utvecklar i en tidigare artikel (Risberg 1999).

På hållmarkerna nedanför vippärtens växtplats är det gott om orkidén brud-sporre *Gymnadenia conopsea*. Här finns också inslag av den ovanliga åsstarren *Carex pallens* och för några år sen ett mindre bestånd av klippbräcka som vi inte sett just här på några år, men väl på platsen som beskrivs i nästa stycke.

KLIPPBRÄCKANS HÄLL

Den största och flataste hällen hyser ett bestånd av klippbräcka *Saxifraga adscendens*, en art som normalt anträffas i fjällkedjan.

Jag minns när jag och min man Lennart för många år sen i juli månad hittade en fröställning av en bräcka som inte var känd från området tidigare. Den var helt visserligen men vi kunde ändå sluta oss till att det borde handla om en bräcka, men osäkert vilken art. Svaret fick vi vänta på till nästa vår då klippbräckan blommade i slutet av maj. Den är alltid tidig här jämfört med förekomsterna i fjällkedjan och varierar stort i antal. Miljön är ju extremt torr och det behövs en fuktig höst och vår för att

det ska bli många blommor. Antalet har varierat mellan ett tiotal och etthundra-femtio.

Ibland slår mig den svindlande tanken att klippbräckan blommat här sedan ishavets tid. Miljön på hållarna har ju faktiskt inte ändrats så mycket sen dess. På hållen blommar också liten fetknopp *Sedum annuum*, harmynta *Clinopodium acinos* och backtrav *Arabidopsis thaliana*. För klippbräcka och liten fetknopp är det de enda kända växtplatserna i Gävleborgs län.

MELLAN BRANTEN OCH STJÄRNSUNDSVÄGEN

Här finns inte längre några skogliga kvalitéer i form av en ”levande skog”, det handlar mest om hygge och ungskog. Ändå finns inslag i markfloran som tyder på kalk- och grönstenspåverkan. Blåsippa *Hepatica nobilis* är en god indikator för sådan mark, men här finns också exklusivare arter som sårläka *Sanicula europaea*, grönkulla *Coeloglossum viride*, tvåblad *Neottia ovata*, stor blåklocka *Campanula persicifolia* och gräset backskafting *Brachypodium pinnatum*.

Backskaftingbestånden är nästan alltid vegetativa och ett speciellt kännetecken för dem är att det hörs ett speciellt frasande när man går genom dem. På 1980-talet fanns fältgentiana *Gentianella campestris* subsp. *campestris* men arten är numera försvunnen precis som från alla de övriga kända tretton gamla växtplatserna i trakten med ett undantag.

ARTRIK VÄG

Från Stjärnsundsvägen går en liten väg upp på berget i nordlig riktning. Den har en vägbom som oftast är låst. Vägen slutar med en vändplan efter knapp kilometer. Precis som många andra vägar i området har den anlagts på kalkrik järnslag, som förstärker berggrundens kalkpåverkan. Vildlin *Linum catharticum* är en art som är typisk för dessa gamla vägar och som det finns rikligt av här. Längs vägkanterna finns delvis fuktstråk, som bidrar till en för många arter gynnsam kombination av fukt och kalk. Mittsträngen på vägen är torrare och påminner mer om ängsmark. I de fuktiga partierna finns bland

Vippärt *Lathyrus niger* förekommer sparsamt i södra Sverige upp till den naturliga norrlandsgräsen. Lokalen på Söderåsen är nordlig och den nordligaste lokalen ligger 12 mil norrut fågelvägen. FOTO: Barbro Risberg.

Klippbräcka *Saxifraga adscendens* växer framför allt på kalkrik mark i fjällen, men den finns också sällsynt på några lokaler i mellersta Sverige som på Söderåsen. Kan det vara reliktpopulationer från ishavets tid?
FOTO: Barbro Risberg.

annat Jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata* subsp. *maculata*, darrgräs *Briza media* och sparsamt med dvärglummer *Selaginella selaginoides*. I vägens mittsträng hittar man bland annat sammetsdaggkåpa *Alchemilla glaucescens*, valldaggkåpa *Alchemilla subglobosa*, värfingerört *Potentilla crantzii* och månblåbräken *Botrychium lunaria*.

BLOCK AV HOFORSIT

Går man från parkeringen in i skogen ser man flera stora, höga mörka stenblock. De består av en bergart som fått namnet hoforsit efter kommunen Hofors, som vi befinner oss i, och är en typ av serpentinsten. På några av dem finns åsstarr och en blåaktig form av lundgröe *Poa nemoralis* som är anträffad på flera av grönstensbergen i Torsåker.

Så hittar du hit

Kommer man väg 68 svänger man av mot Stjärnsund, Kratte masugn och Söderåsen. På den vägen ser man efter knappt 400

meter en skylt "Söderåsen" och svänger höger. Där finns en parkering. Från parkeringen går en stig upp på berget. Följ den genom ett skogsparti. När du kommer uppför branten grenar sig stigen. Ta den blå slingan till vänster tills du ser en skylt "Utsikt" och gå ner i slänten och ströva ut över det botaniskt mest intressanta området. **SBT**

Läs mer

Risberg, B. 1999: Vippärt *Lathyrus niger* – arten med Torsåkersfloras smalaste nisch. *Svensk Bot. Tidskr.* 93: 189–193.
Ståhl, P. 2016: *Gästriklands flora*. SBF-förlaget, Uppsala.

Barbro Risberg är en välberest botanist.
barbro.risberg@gmail.com